

УДК 821.161.2

Наталія Алексеєнко

СТАЛІ ОЗНАКИ ОБРАЗУ РЕФЛЕКСУЮЧОГО ІНТЕЛІГЕНТА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ВІД ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА ДО ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті розглядається сталість образу інтелігента в українській літературі двох періодів — межів'я XIX–XX та XX–XXI століть. Аналізуються типологічні ознаки образу: схильність до самоаналізу, рефлексії, песимізм. Порівнюються твори Володимира Винниченка та роман Ліни Костенко «Записки українського самашедшого».

Ключові слова: образ інтелігента, екзистенціалізм, типологічні ознаки образу.

Сталість, тяглість традицій завжди були характерною рисою української літератури; перегукування і повтори, варіації спостерігаються досить часто. Значною мірою це стосується й образної системи. Пошук схожих героїв, компаративний аналіз відлуння певних ознак є актуальним, адже допомагає краще зрозуміти семантику образу, висвітлити його сутність.

Метою розвідки є порівняльний аналіз головних героїв твору В. Винниченка «Дрібниця» та останнього роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого», виокремлення схожого, однакового. Саме такою спільною типологічною ознакою героїв, яких розділяє рівно століття, є філософія екзистенціалізму, заглиблення у глобальні питання сенсу буття, зосередженість не на побутовому, матеріальному, а на вічному, незмінному, невинуватий страх перед майбутнім, есхатологізм.

Екзистенціальна проблематика, екзистенціалізм як філософія життя притаманні героям української літератури зламів століть як минулого, так і сучасного. Екзистенціальна філософія передбачає «заглиблення в людське життя, в людські почуття, страждання. Кожен митець повинен глибше розуміти процеси вибору індивідом свого Я, вибору між добром і злом, правдою і брехнею, допомогти людині знайти істини, не просто близькі і зрозумілі, але й невіддільні від неї» [6].

Екзистенціалізм постійно перебуває у полі зору українського письменства. Визначними фундаторами та теоретиками екзистенціалізму В. Пахаренко називає Григорія Сковороду, Миколу Гоголя, Тараса Шевченка, Володимира Винниченка [7, 4]. Екзистенціальні мотиви знаходять своє відображення і в творчості Григора Тютюнника [4, 482].

Про сутність екзистенціалізму як нового учення, філософії життя, «пророком і апостолом якої є письменник», розмірковує В. Винниченко

[1, 81]. Його цікавлять пограничні стани душі, межові моменти життя. «Винниченко проблему зв'язку загальнолюдських норм із окремим індивідом розглядає зсередини, з погляду людського Я. Він осмислює це в зовсім інших категоріях, зокрема сумісності людини з самою собою» [8, 57]. Саме з цих позицій підходить до зображення дійсності й Ліна Костенко. Герой «Записок українського самашедшого» теж показаний у момент душевного зламу, загубленості у страшному сучасному світі глобальних катастроф, меркантилізму.

«Дрібниця» і «Записки українського самашедшого» мають змістові паралелі, поєднуються близькістю центральних образів. Герої творів окутані брехнею і страждають від дріб'язковості. Саме Винниченка можна назвати творцем героя нового типу — рефлексуючого інтелігента, людини, що мислить, а отже, страждає. Він увів до літератури образ нової людини, яка є не ланкою родинного ланцюга, а окремим атомом. Ця людина, з одного боку, самодостатня і автономна, з іншого — самотня і беззахисна. Герой творів Винниченка фактично «випадає» з усіх можливих варіантів прикріплення у соціумі. Втрачається щирість стосунків, кохання із площини високих почуттів переходить у сферу раціонального та фізіологічного; немає можливості або бажання для професійної самореалізації. Разом з тим «руйнується традиційна християнська етика, піддаються запереченню сакральні заповіді, які раніше були орієнтирами життя кожної людини» [2, 120].

У оповіданні «Дрібниця» В. Винниченко досліджує людину на порозі смерті, коли руйнується система цінностей, «коли людина починає розуміти, що повсякденність — це ілюзія і брехня» [10]. Твір має підзаголовок «Моє останнє слово», тобто є своєрідним заповітом, спробою осмислити сенс буття. Твір стилізований під останній, передсмертний лист, є потоком свідомості оповідача,

«істоти, яка випала з повсякденності, що викликає в неї нудьгу, відразу та інші форми заперечення» [9, 35]. Мовлення не є монологічним, герой постійно звертається до людей. Це напружений діалог з уявними опонентами, філософські роздуми, спогади про різні епізоди з життя, психологічний самоаналіз, відверті (завдяки ситуації, коли немає потреби щось приховувати) зізнання з демонстративною байдужістю до чужої думки, але з відчайдушною надією на те, що його зрозуміють і простять.

«Дрібниця» не має чіткої композиції, на перший погляд оповідання побудоване хаотично, але насправді цей хаос є системою: кожний епізод крок за кроком висвітлює етапи зневіри героя, його розчарування, поступової втрати сенсу буття. «Записки українського самашедшого» побудовані майже за тією ж схемою — це стилізований щоденник, нотатки, але не лише про події особистого життя. У записки героя вриваються стихійні катастрофи, терористичні загрози, глобальні економічні та соціальні кризи. Увесь жах, абсурдність буття стає тлом, на якому розвивається хвороблива тяга до самокопірвання та самознищення.

Герой обох творів абсолютно однаково самотні і не можуть реалізувати особисте буття у світі, вони відчують дріб'язковість існування, його нісенітність, пустоту. «Не горе, не нестерпне страждання, не трагізм ситуації» доводять їх до суїциду, а «невідомо що», екзистенційна фрустрація, втрата сенсу буття [3, 12]. Героїв ламають не трагічні життєві обставини, втрата кохання чи близької людини, а переосмислення життєвих цінностей. І В. Винниченко, і Ліна Костенко детально змальовують драму людського існування, коли

людина стає заручником своїх думок і вчинків. Герої позбавлені опори, вони втратили усі якорі, що тримають людину в житті. Звідси лабільність психіки, часом навіть її надламаність, нестійкість, схильність до безупинного самоаналізу, самокопання. «В душі героїв проникає смутне і глухе відчуття ненадійності життя, почуття відсутності субстанційної основи, відчуття відносності всього» [5, 68].

Схожими є також назви творів, у яких закована негативна характеристика дійсності. Вони є симптомами відчуття втрати гармонії зі світом. Назва твору є одним із найважливіших елементів організації художнього тексту, в ній зосереджені сутнісні, концептуальні, ідейно-філософські застави літературного напрямку, вона концентрує в собі властивості окремого слова і вбирає в узагальненому вигляді те, що потім знаходить своє втілення в усій художній системі.

Герой завжди є відображенням доби. Помежів'я століть (і минуле, і сучасне) для України стали добою тотального зламу. Глобальні світоглядні трансформації, переоцінка цінностей, кардинальна переорієнтація, перехід від патріархального (або тоталітарного та патерналістського) суспільства до буржуазного капіталістичного характеризується в українській літературі актуалізацією образу, започаткованого Винниченком, — образу розгубленого, безпорадного і песимістично налаштованого інтелігента. Цей герой втратив етичні та моральні орієнтири, не сприймає себе як частку великого родинного і національного організму, відчуває себе загубленим у Всесвіті, й крок за кроком йде до самознищення.

ДЖЕРЕЛА

1. Винниченкові щоденники (1926–1951) — чесність із світом і самим собою // Слово і Час. — 2000. — № 7. — С. 80–81.
2. Гаврик В. Відчуження у практиках повсякдення: Маркузівська проекція (на матеріалі малої прози В. Винниченка) / В. Гаврик // Винниченкознавчі зошити. — Ніжин, 2007. — Вип. 3. — С. 114–120.
3. Гусак Н. Проблема морального вибору у світоглядній орієнтації В. Винниченка / Надія Гусак. — К.: Знання, 1998. — 22 с.
4. Лісовська С. Екзистенціональні мотиви у збірці оповідань «Зорані межі» Григорія Тютюнника / С. Лісовська // Література. Фольклор. Проблеми поетики: рб. наук. праць. — Вип. 28. — Ч. 2. — К.: ТВІМ ІНТЕР, 2007. — С. 482–490.
5. Михальчук Н. Цинічний розум як чинник трансформації буттєвої сфери у малій прозі В. Винниченка / Н. Михальчук // Винниченкознавчі зошити. — Ніжин, 2007. — Вип. 3. — С. 52–76.
6. Панченко В. Творчість Володимира Винниченка 1902–1920 рр. та художні течії початку ХХ ст. / Володимир Панченко // Слово і Час. — 2000. — № 7. — С. 9–17.
7. Пахаренко В. Биття об стіну буття / Володимир Пахаренко // Українська мова та література. — 2006. — № 32. — С. 4.
8. Попович М. «Я роблю так і інакше робити не можу...» / М. Попович // Слово і Час. — 2000. — № 7. — С. 57–58.
9. Сиваченко Г. «Конкордизм» Володимира Винниченка в екзистенціалістському дискурсі / Галина Сиваченко // Слово і Час. — 2001. — № 9. — С. 33–39.
10. Хархун В. Студії над Винниченковими експериментами / Валентина Хархун // Слово і Час. — 2003. — № 7. — С. 89–90.

В статье рассматривается постоянство образа интеллигента в украинской литературе двух периодов — рубежей XIX–XX и XX–XXI веков. Анализируются типологические признаки образа: склонность к самоанализу, рефлексии, пессимизм. Сравниваются произведения Владимира Винниченко и Лины Костенко.

Ключевые слова: образ интеллигента, экзистенциализм, типологические признаки образа.

The article deals with the consistency of the image of an intellectual person in Ukrainian literature of two periods — turn of XIX–XX and XX–XXI centuries. Such typological features of image as inclination to self-analysis, reflection, pessimism are analyzed and compared in the works by Volodymyr Vynnychenko and Lina Kostenko.

Key words: image of an intellectual person, existentialism, typological features of image.

УДК: 82: 821.161.2.09

Олена Єременко

ІНТЕРСЕМІОТИЧНІ ТРОПИ ЯК ЖАНРОТВОРЧИЙ ЧИННИК

У статті проаналізовано жанротворчу функцію інтерсеміотичних тропів. На матеріалі збірки Є. Гуцала «Співуча колиска з верболозу: Окупаційні фрески» доведено, що проникнення художніх засобів суміжних мистецтв у структуру тексту відбувається на змістоформальному рівні. Особливу увагу приділено кінематографічній образності та прийомам образотворчих мистецтв.

Ключові слова: жанр, троп, інтерсеміотика, фрески.

Жанрову своєрідність своєї збірки «Співуча колиска з верболозу» Євген Гуцало визначив як окупаційні фрески, що, власне, і зорієнтовує дослідників на розуміння особливого авторського погляду на цей комплекс творів. За висловом Г. Грабовича, «жанр — література в мікрокосмі: це й сукупність конкретних текстів, і динаміка співвідношень вартостей, норм, впливів, читацьких виповнених чи невиконаних очікувань» [2, 126]. Що ж ми очікуємо від фресок? Яскравої свіжості барв, невимушеності, але водночас унормованості композиції, умовності й епічності. При врахуванні сучасних поглядів на специфіку літературного твору саме дефініція «фрески» виводить нас на можливість інтерпретації їх образності у рідчій інтерсеміотичних досліджень.

Виокремлюючи ряд інтерсеміотичних систем, задіяних у жанротворенні Євгена Гуцала, передусім віднаходимо засоби образотворчих мистецтв (живопис, архітектура). За частотністю вони не настільки поширені у текстах, проте за виразністю, вірогідним впливом на реципієнта є неймовірно виразними. Формальними компонентами, задіяними у поетикальних компонентах текстів, є площина, фактурні елементи (полотно або ж папір, картон, мазок, штрих та ін.), просторові координати (вертикаль, горизонталь, діагоналі), розташування (центр, периферія, верх, низ, праворуч, ліворуч, передній план та задній тощо), напрямок, або вектори, ракурси, виразні засоби (лінія, світло, тінь,

світлотінь, колір, колорит, пляма), геометричні образи та складні побудови (перспектива та ін.).

Не варто ігнорувати і закони композиції, що є подібними у різних видах мистецтв: закон цілісності (неподільність, необхідність зв'язку та взаємоузгодженості всіх елементів, неповторність елементів), закон динамічності (відтворення у витворі мистецтва відчуття руху, розвитку дії у часі; новизна), закон контрастів, закон підпорядкованості усіх засобів композиції задуму, закони композиції сформульовані як естетичні категорії Є. Кібриком [4, 105]. У композиції також існують правила (ритму, сюжетно-композиційного центру, симетрії, асиметрії, паралельності, розташування головного на другому плані, сприйняття об'єктів зображення тощо) та прийоми (відтворення враження монументальності, простору, горизонталі та вертикалі, діагональних напрямків та ін.). Окрім класичних, певні паралелі можна провести і з народними формами, коли побутові предмети стають витворами мистецтва. Краса цих творів досягається завдяки декоративності, що є засобом вираження змісту та художньої образності.

Кінематограф як мистецтво також є джерелом інтерсеміотичних тропів. На думку дослідників, кіно розділяє з XX століттям найгострішу його онтологічну й естетичну проблему: проблему розмежування тексту і реальності [6, 46]. Народжене в атмосфері наукового і технічного прогресу кіно показувало ілюзію як справжню реальність, але